

*Дмитрасевич Н. І.,
старший викладач кафедри французької філології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ОСОБОВИХ ІМЕН (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Анотація. У статті подано огляд прикладів імпліцитної та експліцитної актуалізації значення особових імен, виокремлено основні способи актуалізації ознак енциклопедичного значення літературних особових імен у французькій мові, простежено й проілюстровано відповідними прикладами функціонування особових імен у художніх текстах французької літератури.

Ключові слова: особові імена, найменування-ідентифікатор, художній текст, авторське значення, актуалізація, контекст.

Постановка проблеми. Розгляд специфіки поліфункціональності особових імен (далі – ОІ) у художньому тексті залишається актуальним напрямом ономастичних досліджень. Назва особи-ідентифікатора, основу якої становить ОІ, може бути використана не тільки для ідентифікації особи, а й водночас для вираження емоційно-оцінного ставлення автора мовлення до носія ОІ, а також у деяких випадках для виокремлення особи, тобто складових енциклопедичного значення ВІ.

Об'єкт аналізу визначається лінгвістами по-різному – як літературне, стилістичне, поетичне ОІ [1; 2; 3; 12; 13; 14; 17]. Ми вживатимемо термін «літературне» ОІ як найбільш адекватний змісту, що ми вкладаємо в це поняття. Літературним антропонімом уважатимемо будь-який антропонім художнього тексту.

Мета статті полягає у визначенні основних способів актуалізації ознак енциклопедичного значення літературних ОІ, аналізі особливостей найменувань-ідентифікаторів, що складаються з ОІ та означення-прикметника як найбільш поширеного виду означень цих конструкцій і їхнього семантичного зв'язку з елементами мікроконтексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поєднуючи зображально-виражальні засоби художнього твору, для створення образу персонажа письменники використовують ОІ. Найменування-ідентифікатор, основу якого становить ОІ, може містити вказівку на деяку рису чи ознаку, що вирізняє особу з-поміж інших. Такі ознаки є комунікативно значущою інформацією, яка є суттєвою для певної ситуації. Ознаки, актуалізовані групою найменування-ідентифікатора, так чи інакше пов'язані із семантикою інших членів речення чи елементів найближчого контексту. У деяких випадках ці ознаки стають неначе точкою відліку, умовою судження, яке міститься в цьому реченні, тому автор вважає за необхідне актуалізувати цю інформацію. Вказівка на комунікативно значущу ознаку носія ОІ супроводжується емоційним оцінюванням особи [12].

Найменування-ідентифікатор може актуалізувати ознаки особи, які становлять енциклопедичне значення ОІ.

Енциклопедичне значення ОІ може актуалізуватися імпліцитно або експліцитно.

Розглянемо приклади імпліцитної актуалізації ОІ в художньому творі, де кожне з ОІ ідентифікує персонаж указаного твору:

1) “Mais comment une Edmée Larivière ose-t-elle parler des difficultés de la vie? Elle sait qu'en donnant une signature au bas d'un chèque, elle sera nourrie, vêtue, ornée.” [16, с. 31].

2) “En bas, dans la rue, voici de vraies victimes...cet étroit visage de rat, cet enfant d'égoût, ... nourri de raclées et vêtu de courants d'air, qui s'avance sur un reste de galoche en grignotant des yeux l'étalage des épiceries... Que valent ici les plaintes et la révolte d'un Brasse-Bouillon, gosse mal aimé, mais non martyr ... qui fut tout de même logé, nourri, instruit, préparé pour ses revanches, épargné par la sordide.” [5, с. 133].

У цих прикладах роль найменування-ідентифікатора не зводиться до виокремлення конкретної особи-учасника дії, указаного в реченні. У формі «неозначений артикль + ОІ» міститься також вказівка на деякі комунікативно значущі риси ідентифікуючої особи. Саме на основі цих властивостей будується судження цього речення. Проте характер цих властивостей у групі «неозначений артикль + ОІ» не розкривається. Група «неозначений артикль + ОІ» вказує на них лише імпліцитно. Характер засобів уточнюється прямо чи опосередковано в контексті, нерідко навіть у межах цього речення. У другому прикладі частина речення, що йде безпосередньо за ОІ – “gosse mal aimé, mais non martyr ... qui fut tout de même logé, nourri, instruit, préparé pour ses revanches, épargné par la sordide” прямо розкриває семантичний зміст групи un Brasse-Bouillon. В інших випадках зміст властивості, яка актуалізується групою «неозначений артикль + ОІ», може не формулюватися в тексті. Але й у таких ситуаціях інформація, що міститься в контексті тієї чи іншої величини, опосередковано вказує на характер цієї властивості. Так, у першому прикладі контекст у розмірі двох речень дає змогу визначити, що група une Edmée Larivière актуалізує ознаки «багата жінка, що має рахунок у банку».

У цих прикладах до складу групи «неозначений артикль + ОІ», яка імпліцитно актуалізує комунікативно значущу ознаку особи, входить ОІ, носієм якого у творі є лише один персонаж. Проте частиною подібного найменування може бути і прізвище, яке належить кільком особам-членам однієї сім'ї, наприклад: “... il était ... très emballé, très fier d'épouser ... une Fondaudège...” [15, с. 120]. Група une Fondaudège актуалізує тут сформульовану в передтексті ознаку «дівчина з давньої буржуазної родини, численної та розгалуженої».

Подібні випадки вживання родинного ОІ варто відрізнити від уживань на зразок “Elle épousait un Boussardel. Elle gardait le nom.” [11, с. 178]. Тут група слугує лише для виокремлення одного зі членів сім’ї – особи, якій належить це ОІ та яка не претендує на будь-які риси, властиві всім Буссарделям.

Як видно з наведених прикладів, найменування-ідентифікатор «неозначений артикль + ОІ» може актуалізувати різну за обсягом інформацію, що стосується носія ОІ. Так, якщо група *une Edmée Larivière* актуалізує доволі простий зміст, то зміст, який передає група *un Brasse-Bouillon*, виявляється доволі складним – багатозначним. Отже, прагматична цінність цих найменувань у багатьох випадках визначається їх інформативною місткістю й економічним характером.

Конструкція «неозначений артикль + ОІ» має значне емоційно-оцінне навантаження, особливо в тих випадках, коли актуалізовані ними властивості персонажів не експлікуються в контексті. Як у більшості вже проаналізованих випадків поєднання ОІ з іншими детермінативами, оцінний зміст групи «неозначений артикль + ОІ» уточнюється в контексті.

Властивості особи, що імпліцитно актуалізуються сполученням «неозначений артикль + ОІ», часто є дуже важливими для розуміння її характеру, ставлення до неї інших дійових осіб та оповідача.

Експліцитною актуалізацією вважатимемо таку, де вказівка на комунікативно значущі для цієї ситуації ознаки особи здійснюються шляхом уведення до складу найменування-ідентифікатора, що містить ОІ, будь-якого якісного означення. Роль такого ситуативного означення полягає в повідомленні додаткової інформації про особу, яка однозначно ідентифікується ОІ. Зауважимо, що положення про «дефективне» поєднання ОІ з означеннями для функціонального стилю художньої літератури не справджується.

Загалом у художній літературі найменування-ідентифікатори, які складаються з ОІ й означення, не є рідкісними. Їх особливо багато в авторсько-розповідних частинах художнього тексту, що можна пояснити тим, що для підготовленого, не спонтанного мовлення характерне намагання «передати дійсність у формі більш чи менш розгорнутих синтетичних картин, де один зв’язок, який видається найважливішим, оформляється як головний, предикативний, а інші – як другорядні, супутні – як атрибутивні» [1]. Отже, частотність поєднання ОІ з означеннями в художньо-літературному тексті пов’язана із загальними характеристиками стилю мовлення. Деякі мовознавці також справедливо відзначають, що надмірне вживання означальних конструкцій особливо типове для манери стилю письма сучасних авторів [3]. Цей факт інтерпретується зазвичай як вияв тенденції сучасної французької мови до широкого використання номінативної конструкції, так званого субстантивного стилю.

У художніх текстах різних жанрів і різної тональності частотність поєднання «ОІ + означення» неоднакова. Так, у сатирично-гумористичних творах і в текстах, де оповідач постійно іронізує, їх кількість помітно зростає за рахунок сполучень вираженого оцінного характеру.

Розглянемо особливості найменувань-ідентифікаторів, що складаються з ОІ та означення-прикметника, як найбільш поширеного виду означень до ОІ.

Як відомо, загальна назва характеризується здебільшого якісними прикметниками. Це положення виражається ще чіткіше, якщо йдеться про ОІ. Поєднання ОІ з відносними прикметниками в художньому мовленні практично не трапляються. Якісні прикметники-характеризатори часто знаходяться в препозиції до ОІ, позначають більш чи менш постійну ознаку носія ОІ та здебільшого мають оцінне значення. Звичайно, характер оцінного значення прикметників, що поєднуються з ОІ, у багатьох випадках виявляються тільки в контексті.

Як одну з основних відмінних рис прикметників-характеризаторів при ОІ варто відзначити їх семантичні зв’язки з контекстом [12]. Ця особливість відрізняє означення-характеризатори від означень-специфікаторів. Означення-специфікатори, зміст яких детермінується виключно фондом знань співрозмовника про носія ОІ (тобто енциклопедичним значенням, яке співрозмовник вкладає в це ОІ), не виявляють, як правило, семантичних зв’язків з іншими елементами контексту.

Найвиразніше простежується семантичний зв’язок прикметника-характеризатора, що визначає суб’єкт, з елементами мікроконтексту-предиката й іншими членами речення. Таке визначення так чи інакше доповнює чи роз’яснює значення предиката. Потрібно відзначити, що відношення, які пов’язують ці елементи, бувають найрізноманітнішими. Значення прикметника може бути узгоджене зі значенням предиката: “Elle avait vu le vigilant Maurisson accourir dans la cour dès l’arrivée de la calèche.” [10, с. 428]. У цьому випадку ознака Моріссона, що виділяється прикметником, відповідає характеру його дій. Тут, як і в більшості інших прикладів узгодження значень прикметника і предиката, між цими елементами контексту існує причинова залежність. Ознака носія ОІ, позначена прикметником, мотивує його дії, описані предикатом.

В інших випадках значення означення-прикметника при суб’єкті може бути протиставлене значенню предиката й інших членів речення, і цей контраст виявить незвичайність ситуації, що виникла: “C’était à cause de moi que la belle Brigitte, le superbe Patrice et la hautain miraucourt se traînaient sur le ciment d’une usine désaffectée... Le hautain Miraucourt était parmi ceux qui siégeaient sur des marmites... Le superbe Patrice était posé sur une pile de boîtes en fer...” [9, с. 148–150]. У цьому випадку йдеться про те, що через героя-оповідача артисти-аматори змушені були проводити репетиції в старому заводському приміщенні. Прикметники, що позначають «високі» поняття, супроводжують ОІ знайомих оповідачеві акторів і контрастують за своїм значенням зі «зниженою» семантикою групи предиката, підкреслюючи неприродність і комічність ситуації.

Нерідко прикметник-характеризатор може виявити семантичні зв’язки з прикметником (прикметниками) з іншої актантною групи (інших актантних груп) речення. У подібних випадках семантично пов’язані прикметники часто належать до одного тематичного ряду. При цьому вони можуть бути протиставлені один одному за контрастом, як полярні одного антонімічного ряду, наприклад: “Le gros Léon Violence avait invité son petit secrétaire Brouilledoux à la fête.” [18, 65]. Контрастне протиставлення підкреслених іменних сполучень підсилено тим, що в значення загальнономовної основи прізвищ уходять семи

антонімічного характеру, які містяться в поняттях *violence* і *doux* і актуалізуються шляхом їх зіткнення в мікроконтексті.

В інших випадках семантично пов'язані прикметники можуть утворювати низку означень за однією ознакою: “*Le lundi ... j'étais tombé sur Mme Guimarch, s'agitant dans une sorte de nuage, en compagnie de la maigre Arlette, de la menue Simone et de l'importante ... Gabrielle...*” [6, с. 63–64]. У цьому прикладі семантичні зв'язки прикметників, градуєваних за ознакою «повнота людини», змінюються однорідністю синтаксичних позицій відповідних іменних груп. Поява семантично взаємопов'язаних прикметників-характеризаторів при ОІ сприяє створенню комічного ефекту. Так автор розповіді начебто ставить на одну площину носіїв ОІ, підкреслюючи їхню подібність чи відмінність за якимось одним параметром.

ОІ може поєднуватися означеннями й у випадках так званого цитування, тобто повторення автором іменної групи: “*Ce pauvre Daumières est mourant, il faut lui faire un dernier plaisir! Ce pauvre Daumières n'atteindra pas l'été...*” ... et “*le pauvre Daumières*” se porte aussi bien que vous et moi.” [8, с. 99–100].

Часто автор висловлювання, уживаючи цитатне ідентифікуюче найменування «ОІ + означення», підкреслює неправдивий, недоречний характер означення, протиставляючи його змісту предиката й інших членів речення. Звідси – характерне для сприйняття цитатного найменування відчуття сильної емоційної оцінки негативного плану – ідкої іронії, неприйняття (схвалення, обурення). Цікаво відзначити, що емоційна оцінка при цитуванні за суттю спрямована двоюко – і на носія ОІ, що входить у цитатне найменування, і на справжнього автора цього найменування.

Як ми вже відзначали, прикметники-характеризатори знаходяться зазвичай у препозиції до ОІ. Однак трапляються випадки, коли означення-характеризатор, що позначає постійну ознаку носія ОІ, стоїть у постпозиції відносно цього імені, наприклад: *Suzanne la rieuse, Désiré le résolu* тощо. Прикметник-означення в подібних випадках зазвичай субстантивується, про що свідчить поява перед ним означеного артикля. Подібне визначення позначає ознаку, властиву носію ОІ, на думку кількох осіб, тобто ознака достатньо об'єктивна.

Після короткого аналізу означень-прикметників підкреслимо ще один тип означень-характеризаторів, що утворюють своєрідну інвертовану конструкцію з ОІ. Ідеться про означення іменників, які, своєю чергою, можуть мати при собі означення, що знаходяться в передпозиції до ОІ: *ce petit nabob d'Henri Torure, cette vieille ganache vénimeuse de Larminat, ce faux jeton de Croupette* тощо. Такі конструкції мають яскраво виражений оцінний характер. Означення, що стоїть на першому місці, особливо акцентоване. Як відзначають дослідники, подібні оцінні конструкції характерні майже виключно для найменування осіб [17]. Додамо до цього, що найчастіше ідентифікаційним елементом у них є саме ОІ особи (якщо воно, звичайно, відоме мовцеві).

Нерідко в художньому творі можна спостерігати випадки, коли в ОІ – ідентифікаторі актуалізується елемент його енциклопедичного значення, який передається самою формою ОІ, тобто авторське значення ОІ. Це значення

ОІ актуалізується під впливом елементів мікроконтексту. Такими елементами є слова та словосполучення, що вказують на ознаки чи дії носія ВІ й семантично спорідненні зі значенням твірної основи ОІ.

Розрізняють два типи ситуацій, за яких в ОІ – ідентифікаторі актуалізується авторське значення:

1) ситуації, за яких у ОІ – ідентифікаторі перед читачем розкривається авторське значення;

2) ситуації, за яких у ВІ – ідентифікаторі «оживляється» відоме читачеві авторське значення.

Ситуації першого типу можна знайти в новелі А. Труайя «Суд божий» (“*Le jugement de Dieu*”). За першої появи в тексті ОІ героя цієї новели – *Mirette*, у читача з'являється припущення про наявність у цьому імені авторського значення, зв'язок цього ОІ з розмовним загальним іменником зі значенням “*oeil*”. Припущення читача підтверджується наступною розповіддю в тих ситуаціях, де ОІ реалізує функцію ідентифікації персонажа, як, наприклад, у такому уривку тексту: “*Le poitrail massif, le ventre avalé, la jambe nerveuse, Mirette circulait, royal et pouilleux, le long des maisons basses, et les femmes se détournaient fouettées par son regard insolent.*” [18, с. 261].

У цьому контексті авторське значення ОІ *Mirette* розкривається за допомогою змісту заключного речення, точніше частини групи його предиката – “*fouettées par son regard isolent*”. Це словосполучення включає слово, безпосередньо семантично пов'язане зі значенням загальної основи ОІ *Mirette*. Під впливом групи предиката в загальному іменнику *mirette* також актуалізується значення його дієслівної твірної основи – *mire* – *regarder attentivement*. Це останнє значення відповідає діям героя. Отже, за допомогою контексту розкривається характер авторського значення ОІ, що натякає на одну із характерних ознак персонажа – його підвищений інтерес до жінок.

Приклад семантичної значущості літературного ОІ в романі Г. Шевальє «Скандал у Клошмерлі» (“*Clochemerle*”). У тексті роману не раз трапляються речення, що повідомляють про своєрідні методи лікування доктора на прізвище *Mouraille*. Як уже зазначалось, авторське значення ОІ *Mouraille*, його співвіднесеність із дієсловом *mourir* стають зрозумілими читачеві з першою появою в тексті. Розглянемо ще один приклад: “*... la voilà partie...dans Clochemerle, à raconter partout que le docteur Mouraille avait voulu l'assassiner.*” [7, с. 74].

Значення дієслівної твірної основи ОІ актуалізується під впливом підкресленого предиката й насамперед дієслова, семантично пов'язаного зі значенням цієї твірної основи. Так у контексті оживляється та акцентується авторське значення прізвища *Mouraille*. У наведених прикладах, коли у ОІ – ідентифікаторі актуалізується авторське значення створюється яскравий комічний ефект.

Висновки. Ми розглянули випадки, коли ОІ ідентифікує особу не самостійно, а лише за допомогою інших словесних знаків – детермінативів і означень. Варто зауважити, що такі випадки трапляються нерідко. Звичайно, у тексті, де діє порівняно невелика кількість персонажів, ОІ самостійно ідентифікує особу. При цьому за ОІ – ідентифікатором криється енциклопедичне значення, укладене в це ім'я мовцем. Однак загалом назва особи – ідентифікатора, основу якого становить ОІ, може бути використана не тільки для ідентифікації особи, а й водночас для ви-

раження емоційно-оцінного ставлення автора мовлення до носія ВІ, а також у деяких випадках для виокремлення особи, тобто складових енциклопедичного значення ОІ. Авторське значення є елементом енциклопедичного значення ОІ, тобто тієї його частини, яку вкладає в це ОІ автор твору і сприймає читач. Ця частина енциклопедичного значення антропоніма кожного персонажа розкривається передусім у розповідних фрагментах тексту, оскільки оповідач або є автором твору, або виражає його думки. Для читача дуже важливо розкрити це значення, оскільки найбільш цікаве в художньому творі – це сам автор, його бачення світу.

Аналіз французької художньої онімії ХХ століття дає підстави зробити висновок про те, що літературні ОІ є важливим елементом стилістичної та організаційної структури художнього тексту, а також є відображенням авторського стилю. Наше дослідження відкриває можливості для подальшого аналізу способів експлікації енциклопедичного значення ОІ й поліфункціональності французьких художніх ОІ на матеріалі різних жанрів французької літератури та в різних стилях мовлення.

Література:

1. Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе / Ю.А. Карпенко // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34–40.
2. Магазаник Э.Б. Ономапозитика, или «говорящие имена» в литературе / Э.Б. Магазаник. – Ташкент, 1978. – 146 с.
3. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1978. – 283 с.
4. Bazin H. Vipère au poing / H. Bazin. – Paris: B. Grasset, 1971. – 318 p.
5. Bazin H. La mort du petit cheval / H. Bazin. – Paris: B. Grasset, 1972. – 317 p.
6. Bazin H. Le Matrimoine / H. Bazin. – Paris: Eds du Seuil, 1971. – 446 p.
7. Chevalier G. Clochemerle / G. Chevalier. – Paris: Presses universitaires de France, 1966. – 435 p.
8. Druon M. Les grandes familles / M. Druon. – Paris: Le livre de poche, 1972. – 381 p.
9. Guth P. Le naïf amoureux / P. Guth. – Paris: Eds Albin Michel, 1968. – 256 p.
10. Hériat Ph. Famille Boussardel / Ph. Hériat. – Paris: Gallimard, 1970. – 499 p.
11. Hériat Ph. Les enfants gâtés / Ph. Hériat. – Paris: Gallimard, 1970. – 243 p.
12. Jonasson K. Les noms propres métaphoriques: construction et interprétation / K. Jonasson // Langue française. – 1992. – № 92 – P. 64–81.
13. Kurilowicz J. La position linguistique du Nom propre / J. Kurilowicz // Esquisses linguistiques, 1966. – P. 362–370.
14. Le Bihan M. Note sur les noms propres / M. Le Bihan // Linguisticae Investigationes. – Vol. 2. – 1978. – P. 419–427.
15. Mauriac Fr. Thérèse Desqueyroux / Fr. Mauriac. – Paris: Gallimard, 1975. – 156 p.
16. Maurois A. Les roses de septembre / A. Maurois. – Paris: Flammarion, 1956. – 252 p.
17. Molino J. Le nom propre dans la langue / J. Molino // Langages. – 1982. – № 66. – P. 5–20.
18. Troyat H. Le carnet vert et autres nouvelles / H. Troyat. – Moscou: Eds. du progrès, 1974. – 188 p.

Дмитрасевич Н. И. Актуализация энциклопедического значения литературных личных имён (на материале французского языка)

Аннотация. В статье представлен обзор примеров имплицитной и эксплицитной актуализации значения личных имён, выделены основные способы актуализации признаков энциклопедического значения литературных личных имён в французском языке, прослежено и подтверждено соответствующими примерами функционирование личных имён в художественных текстах французского языка.

Ключевые слова: имена личные, наименование-идентификатор, художественный текст, авторское значение, актуализация, контекст.

Dmytrasevych N. Actualization of encyclopedic meaning of literary proper names (based on French language)

Summary. The review of examples of implicit and explicit actualization of proper names' meaning is given in the article. Main actualization ways of encyclopedic meaning of literary proper names in the French language are distinguished. The functioning of proper names in fiction arts in French language is observed and proved by the corresponding examples.

Key words: proper names, name-identification, fiction text, author's meaning, actualization, context.